

РЕЦЕНЗІЇ

Прикметною рисою й водночас відрадним явищем сучасного культурного та наукового процесу є підвищений інтерес суспільства до історичного минулого, духовної спадщини українського народу. В умовах переосмислення надбань вітчизняної культури, визначення пріоритетів і нових шляхів її розвитку на початку ХХІ ст. важливу роль відіграють пам'яткоохоронні дослідження й відповідна діяльність – невід'ємна складова процесу формування національної свідомості та духовності суспільства. Значний і своєрідний пласт вітчизняної спадщини становлять пам'ятки історії й культури, котрі є важливою частиною духовних надбань людства, носіями суспільно значимих цінностей, літописом та водночас документальним свідченням минулого. Від збереження пам'яток різних епох і періодів залежать повнота й об'єктивність висвітлення історії, рівень цивілізованості суспільства, його духовні цінності та орієнтири, розуміння глибинних тенденцій розвитку культури.

Становлення України як незалежної держави, її інтеграція у міжнародне співтовариство накладає на неї відповідальність за долю самобутніх історичних реліквій різних часів і народів, котрі знаходяться на її території й є невід'ємною частиною світової культурної скарбниці. Як зазначав академік Д.С.Лихачов, «можна створити макети зруйнованих будівель, але неможливо відновити будівлю, як «документ», як «свідка» своєї епохи», неможливо на зруйнованих пам'ятках виховувати в молоді повагу до свого минулого.

Чільне місце у формуванні концептуальних основ пам'яткоохоронної сфери, розробці нових теоретичних засад останньої, її сучасної законодавчої бази, комплексного, системного підходу до організації охорони та збереження історико-культурної спадщини належить науковим студіям у галузі пам'яткознавства. Їх поява є не тільки реакцією на інтелектуальні й соціокультурні зрушення і виклики часу, а й зумовлена нагальними по-

потребами інтеграції до модерних знань у галузі пам'яткознавства, нових ціннісних орієнтирів у гуманітарній сфері. Саме в такому контексті слід розглядати і рецензовану колективну працю науковців Інституту історії України НАНУ із залученням провідних фахівців у галузі археології й архітектури. Ця книга підбиває підсумок сучасного стану дослідження однієї з важливих ділянок пам'яткоохоронної сфери – вивчення нерухомої культурної спадщини, до котрої відносяться об'єкти археології, історії, виробництва та техніки, архітектури, містобудування й монументального мистецтва. Звернення дослідників до цієї проблематики тим актуальніше, що вона, попри свою давню історіографічну традицію, так і не стала об'єктом ґрунтовних всебічних студій. У той же час у зв'язку з підготовкою багатотомного енциклопедичного видання «Зводу пам'яток історії та культури України», виходом двох частин першої книги тому останнього по Києву зібрано багатий фактологічний матеріал, розроблено методичні рекомендації, концептуальні засади його підготовки, нагромаджено значний практичний досвід, котрі потребують поглибленого аналізу, узагальнення, ґрунтовного обговорення із залученням фахівців і широкої громадськості.

Як видно з концепції праці, автори прагнули підійти до теми комплексно й детально висвітлити максимально можливу кількість аспектів пам'яткоохоронної сфери – від розробки теоретичних питань, понятійно-термінологічних проблем у цілому, критеріїв класифікації об'єктів окремих видів і типів до висвітлення основних етапів відповідної діяльності, формування концепції збереження їх у нашій державі й за кордоном, практичної підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України», Державного реєстру нерухомих об'єктів історико-культурної спадщини. Достойнством книги є намагання авторів залучити до дослідження широке коло джерел, дотичних до порушеної тематики, особливо питань, котрі виявилися дискусійними, найменш з'ясованими або такими, які потребують прискіпливого переосмислення. До числа новацій слід віднести розгляд теоретичних і методологічних проблем українського пам'яткознавства, котрі донині є предметом академічних дискусій. Це передусім формування його понятійного апарату, який зазнавав неодноразових змін, методологічні засади визначення критеріїв оцінки пам'яток історії й культури загалом, а також основних видів та типів останніх, місце їх в системі духовної спадщини.

Структурно видання складається зі вступу, десяти розділів, переліку основних джерел і літератури, висновків та рекомендацій. У функціональному плані кожен із розділів охоплює певний проблемно-тематичний сегмент із пам'яткознавства й є завершеною структурною одиницею. Виклад матеріалу поєднує наративну оповідь із проблемним акцентуванням на окремих темах, котрі резюмуються у підсумкових висновках. Хронологічно праця охоплює практично весь період вивчення пам'яток від часів давньої Русі до сьогодення.

Перший розділ присвячено впровадженню установчих засад щодо дисциплінарної природи пам'яткознавства, його місця в історичній науці та культурологічній і гуманітарній сферах, особливостей його розвитку на українських теренах. Кот С.І. з'ясовує сутність та зміст базових термінів – «пам'ятка» й «пам'ятник», «пам'ятка історії та культури» і «пам'ятка культури», «об'єкт культурної спадщини», які є основою пам'яткознавства. Висловлюючи власну точку зору про те, що термін «пам'ятка історії та культури» найповніше охоплює все розмаїття духовних надбань України, вчений знайомить читача з підходами до даного питання й інших науковців, акцентує увагу на стані вивчення цієї проблеми, дискусіях, які розгорнулись у середині та наприкінці 70-х рр. ХХ ст. в зв'язку з підготовкою нового загальносоюзного й українського законодавства про охорону спадщини минулого. Загалом понятійно-термінологічний апарат пам'яткознавства, репрезентований у книзі, адекватно і досить повно відображає його використання в сучасній науці. Слід зазначити, що в термінологічній царині, у визначенні критеріїв пам'яток історії та культури залишається ще чимало нез'ясованих проблем і питань, особливо в контексті узгодження пам'яткознавчих понять у вітчизняному законодавстві з міжнародними стандартами.

Значне місце в праці відведено проблемі дослідження пам'яток історії й культури, починаючи з Київської Русі, пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби в українському суспільстві. Горбик В., Денисенко Г. і Пархоменко М. звертаються до проблем формування інституціонально-організаційної структури національної історичної науки, дослідної й організаційної діяльності центральних та регіональних творчих товариств, котрі, почи-

наючи з другої половини XIX ст., стали центрами вивчення і дослідження охорони пам'яток. Розглядається українське пам'яткознавство в період визвольної боротьби 1917–1921 рр., у тому числі зародження й формування перших державних відповідних органів. Проаналізовано діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, створеного в 1966 р. завдяки ініціативі наукової громадськості, яке в умовах ідеологічного протистояння і біполярного поділу світу відіграло значну роль у збереженні національної духовної спадщини. В розділі розглядаються нагальні питання її охорони у регіонах, котрі зазнали катастрофи від аварії на Чорнобильській АЕС. Дослідники висловлюють рекомендації стосовно покращення ситуації в охороні національного надбання, які пов'язані з поліпшенням фінансування, створенням єдиного пам'яткоохоронного органу, розробкою низки підзаконних актів до Закону України «Про охорону культурної спадщини», котрі дозволять більш ефективно користуватися ним для захисту вітчизняних святинь.

У змістовному розділі, присвяченому «Зводу пам'яток історії та культури України» як основи для створення Державного реєстру нерухомих об'єктів, Горбик В. визначає концептуальні підходи до витлумачення ключових моментів його підготовки – виявлення й вивчення пам'яток давнього та середньовічного минулого, котрі займали другорядне місце у вітчизняних наукових дослідженнях, висвітлення подій новітньої історії, представлених широким спектром об'єктів, які протягом тривалого часу подавалися тенденційно з позицій політичної кон'юнктури, розробку методичних рекомендацій. Проведена робота, на думку автора, відкриває нові широкі перспективи в створенні Державного реєстру нерухомих пам'яток національного і місцевого значення, а «Звід» стає добротною основою для практичної реалізації цього загальноукраїнського проекту, котрий дозволить не тільки провести відповідні інвентаризаційні заходи щодо наявних об'єктів, а й унеможливить їх руйнацію та використання не за призначенням.

Висвітлення особливостей захисту і збереження нерухомих пам'яток історії й культури у країнах із ринковою економікою, використання пам'яткоохоронного досвіду Великої Британії, Франції, Канади, США дозволяють, на думку Катаргіної Т., застосовувати ці напрацювання для поліпшення відповідної діяльності українських урядових структур, громадських організацій та добровільних товариств. Авторка наголошує, що з метою збереження культурного довілля, духовних пластів, створених попередніми поколіннями, доцільним є використання різних програм пам'яткоохоронних заходів, апробованих в інших країнах. Це зокрема застосування тематичного принципу відбору пам'яток у певні групи, пов'язані між собою історичними подіями, а також зонального принципу збереження культурної спадщини, який базується на виділенні районів зі значною концентрацією об'єктів різних видів і типів.

В наступних розділах дослідники висвітлюють й аналізують тенденції, проблеми та перспективи розвитку вивчення, охорони і збереження всіх видів нерухомих пам'яток – археології (Івакін Г., Титова О.), історії (Федорова Л., Піскова Е.), виробництва й техніки (Гаврилюк Л.), архітектури, містобудування (Тимофієнко В.) та монументального мистецтва (Ковпаненко Н.). Унікальний матеріал містить зокрема розділ, присвячений об'єктам містобудування у системі культурної спадщини, котрі, на відміну від пам'яток архітектури, на думку Тимофієнка В., залишаються невивченими. Автор зупиняється на аналізі контрверсійних поглядів стосовно визначення об'єктів архітектури й містобудування, основних компонентах останніх, їх класифікації, аргументуючи власну позицію.

Один із розділів присвячено виключно пам'яткам історії, яким за чисельністю та за особливими можливостями щодо фіксації й передання соціально-важливої інформації належить вагоме місце серед нерухомих об'єктів національної культурної спадщини. Відштовхуючись від чинних «Методичних рекомендацій», дослідники акцентують увагу на понятійно-термінологічному аспекті, критеріях оцінки, принципах та системі класифікації пам'яток. Остання зазнала змін за рахунок виокремлення групи об'єктів релігійного і церковного життя, воєнної й військової історії. Очевидно, нові пропозиції щодо термінології, концептуальних підходів до існуючих проблем потребують серйозного обговорення, ретельного опрацювання та подальших наукових розробок.

Автори всіх розділів аналізують як суттєві здобутки й позитивні тенденції українського пам'яткознавства, так і суперечливі стереотипи, недоліки та прорахунки в цій галузі. У кожному з розділів представлено повноцінний і багатовимірний образ конкретного виду об'єктів, їх вивчення та дослідження, основні проблеми збереження. Важливо,

що дослідники зіставляють та аналізують пам'яткоохоронне законодавство, адаптуючи його до останніх. До всіх розділів, побудованих на широкій джерельній базі, додаються підготовлені у кращих академічних традиціях науковий апарат і бібліографія. Колосальна інформаційна база, знання літератури, ґрунтовні висновки і рекомендації до кожного з розділів та в цілому книги дозволили авторському колективу підготувати цікаву працю, котра становить інтерес як для науковців, так і для масового читача. Висловлено вагомі рекомендації з реформування організаційно-функціональної структури державних пам'яткознавчих органів, налагодження їх роботи по вертикалі й горизонталі, реалізації Закону України «Про охорону культурної спадщини» на основі нових теоретичних розробок, практичного досвіду діяльності пам'яткоохоронних установ у державі з використанням міжнародних норм та традицій охорони об'єктів.

Низка порушених проблем у пам'яткознавстві закономірно потребує подальшої їх розробки і вивчення. Так, бажано в майбутньому порушити питання просторово-регіональної конфігурації вітчизняного пам'яткознавства у межах різних імперських середовищ, зокрема на землях Наддніпрянської й Західної України. На окрему увагу заслуговує підготовка матеріалів до історіографічного огляду та аналізу джерельної бази дослідження. Загалом книга, підготовлена науковцями Інституту історії України НАНУ із залученням провідних фахівців у галузі археології й архітектури, є вагомим і оригінальним внеском як у пам'яткознавство, так і в історичну науку. Сподіваємося, що праця буде корисною всім, хто цікавиться проблемами охорони та збереження культурної спадщини, стане у нагоді не тільки фахівцям, а й широкому загалу шанувальників національного духовного надбання.

Р.Я.Пупіз (Київ)